

Міністерство освіти і науки України
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра історії стародавнього світу та середніх віків
Одеський археологічний музей
Національної академії наук України
Відділ археології Північно-Західного Причорномор'я
Інституту археології Національної академії наук України
Державний архів Одеської області
Грецький фонд культури (Одеса)

СТАРОДАВНЄ ПРИЧОРНОМОР'Я

Випуск XI

Одеса
ОНУ
2016

УДК 9(4-11)"632/1789"
ББК 63.3(4,5)2/5
С773

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
історичного факультету ОНУ імені І. І. Мечникова.
Протокол № 5 від 17 лютого 2016 р.

Стародавнє Причорномор'я. Випуск XI / Голов. ред. І. В. Немченко. –
Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
2016. – 610 с.

Збірка «Стародавнє Причорномор'я» складена на основі матеріалів XI читань пам'яті професора П. Й. Каришківського, міжнародної конференції, яка відбулась в ОНУ імені І. І. Мечникова 11–13 березня 2016 р. Випуск містить статті з проблем нумізматики, історії та археології Північного Причорномор'я, античної та середньовічної історії, візантинознавства, історії Європи раннього модерного часу, історіографії тощо. I–X випуски збірки виходили під назвою «Древнее Причерноморье».

Рецензенти:

Бруяко І. В. – д.і.н., директор Одеського археологічного музею НАНУ;
Довгополова О. А. – д.ф.н., професор кафедри філософії природничих факультетів ОНУ імені І. І. Мечникова.

Редакційна колегія:

Немченко І. В. – к.і.н., зав. кафедри історії стародавнього світу та середніх віків ОНУ імені І. І. Мечникова, головний редактор;
Дьомін О. Б. – д.і.н., зав. кафедри нової та новітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова;
Дзиговський О. М. – д.і.н., професор кафедри археології та етнології України ОНУ імені І. І. Мечникова;
Кушнір В. Г. – д.і.н., декан історичного факультету ОНУ імені І. І. Мечникова;
Луговий О. М. – к.і.н., доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків ОНУ імені І. І. Мечникова, зам. головного редактора;
Булатович С. А. – к.і.н., доцент;
Охотніков С. Б. – к.і.н., зам. директора Одеського археологічного музею НАНУ;
Руссов М. Д. – доктор хабілітат історії, професор Вищої антропологічної школи (Кишинів, Молдова);
Самойлова Т. Л. – к.і.н., зав. Відділом археології Північно-Західного Причорномор'я Інституту археології НАНУ;
Сминтина О. В. – д.і.н., зав. кафедри археології та етнології України ОНУ імені І. І. Мечникова;
Сорочан С. Б. – д.і.н., зав. кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

ISBN 978-617-689-159-8

© Колектив авторів, 2016

© Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2016

- ⁸ Бандрицкий Н.С. Коцюбинчики-2 – новый памятник эпохи скифской архаики в Среднем Приднестровье // Боспорский феномен. – СПб, 2009. – С. 37.
- ⁹ Ильинская В.А. Указ. соч. – С.70; Могилев О.Д., Диденко С.В. Скифський курган 448 біля с. Журавка – пам'ятка перехідного часу в Потяминні // Археологія. – 2009. – №3. – С. 45-52.
- ¹⁰ Махортых С.В. Скифы на Северном Кавказе. – К., 1991. – С. 79; Алексеев А.Ю. Хронография Европейской Скифии. – СПб., 2003. – С.108; Ульские..., – С. 57.
- ¹¹ Эрлих В.Р, Нехаев А.А. Указ. соч. – С. 140; Рябкова Т.В., Логинова Е.Ю. Керамический комплекс Костромского кургана // Шестая международная Кубанская археологическая конференция. – Краснодар, 2013. – С. 372.
- ¹² Петренко В.Г. Краснознаменский..., – С. 73.
- ¹³ Махортых С.В. Скифы... – С. 76; Алексеев А.Ю. Указ. соч. – С.108.
- ¹⁴ Петренко В.Г. Краснознаменский..., – С. 112.
- ¹⁵ Там же. – С. 114.
- ¹⁶ Махортых С.В. Конское снаряжение раннескифского времени на юге Восточной Европы // Старожитності раннього залізного віку. – 2015. – Вип.2. – С. 103-114.
- ¹⁷ Галанина Л.К. Келермесские..., – С. 132; Эрлих В.Р, Нехаев А.А. Указ. соч. – С. 138.
- ¹⁸ Özgen E. The Urartian chariot reconsidered // Anatolica. – 1984. – XI. – P. 147, fig. 34-36; Seidl, U. Horse Trappings // Urartu. A Metalworking Center in the First Millennium BC. – Jerusalem, 1991. – P. 80, nos.56-61; Castelluccia M., Dan R. Caucasian, Iranian and Urartian Bronze Bells // Ancient Civilizations. – 2014. – 20. – P. 67-104.

С.П. Маярчак (Хмельницький)

СКАРБ РИМСЬКИХ ДЕНАРІЇВ З НОВОЇ УШИЦІ НА ПОДІЛЛІ

2015 р. на околиці смт Нова Ушиця Хмельницької області місцевим жителем випадково було знайдено скарб римських денаріїв. Монети потрапили до приватної колекції, але автору цієї публікації вдалося їх опрацювати задля введення у науковий обіг.

Скоріш за все, це був загублений гаманець. Знахідка трапилася на пологому схилі, що спускається до русла струмка, у суглинистому ґрунті, зверху перекритому кількасантиметровим прошарком сірого лісового ґрунту. Основна маса монет, п'ятдесят три, була виявлена у вигляді розсипу на глибинах 20–40 см і на площі близько 1×1 м. Залишків якоїсь місткості, де могли зберігатися монети, виявлено не було: мабуть, вона була виготовлена з органіки (тканина, шкіра чи деревина), що розклалася. Землерийні тварини, вочевидь, з часом розпорошили монети на згаданій площі та глибині. Ще п'ятнадцять

монет були знайдені поодиноці, на відстанях 4–15 м від основної маси, на таких же глибинах, переважно вище по схилу. Просторове розташування абсолютної більшості поодиноких монет зі скарбу «віялом» вгору по схилу від основної маси може свідчити про те, що вони були переміщені разом з масивами ґрунту. Очевидно, що це було зроблено землерийною технікою у 50–60-х рр. XX ст., коли на місці знахідки проводили лісотехнічні роботи: через місце найвищої концентрації монет проходить ряд штучно посаджених дерев. Крім монет, ніяких інших старожитностей перших століть нової ери на місці виявлення скарбу знайдено не було.

У комплексі представлені денарії таких імператорів, їхніх дружин і спадкоємців: Веспасіан (TITVS FLAVIVS VESPASIANVS, 69–79 рр. н. е., 1 монета), Тіт (TITVS FLAVIVS VESPASIANVS, 79–81 рр. н. е., 1 монета), Траян (MARCVS VLPIVS TRAIANVS, 98–117 рр., 4 монети), Адріан (PVBLIVS AELIVS HADRIANVS, 117–137 рр., 6 монет), Сабіна (VIBIA SABINA, 117–137 рр., 1 монета), Елій (LVCIVS AVRELIVS VERVS CAESAR), 136–138 рр., 1 монета), Фаустіна Старша (ANNIA GALERIA FAVSTINA, 138–141 рр., 4 монети), Антонін Пій (TITVS FLVVS BOIONIVS ARRIVS ANTONINVS, 138–161 рр., 9 монет), Фаустіна Молодша (II) (ANNIA FAVSTINA GALERIA, 161–175 рр., 6 монет), Луцій Вер (LVCIVS AVRELIVS VERVS AVGVSTVS, 161–169 рр., 1 монета), Луцілла (ANNIA AURELIA GALERIA LUCILLA, 1 монета), Марк Аврелій (MARCVS AVRELIVS ANTONINVS, 161–180 рр., 17 монет), Кріспіна (BRVTTIA CRISPINA, 177–183 рр., 3 монети), Коммод (MARCVS LVCIVS AVRELIVS COMMODVS, 177–192 рр., 12 монет), Юлія Домна (IVLIA DOMNA, 193–211 рр., 1 монета).

Найстарша монета датується 75 р. н.е., наймолодша – в межах 193–196 рр. Немає монет з отворами. Лише три екземпляри мають значні втрати (обламані), серед них одна монета розламана на дві частини в процесі викопування з землі. Попри виражені сліди обігу на переважній більшості монет, стан їх збереження дозволив достатньо впевнено ідентифікувати тип майже всіх денаріїв. Низка екземплярів чеканені однотипними штемпелями: Антоніна Пія (2 монети RIC III Antoninus Pius 232), Фаустіни Молодшої (2 монети RIC III Marcus Aurelius 706), Марка Аврелія (3 монети RIC III Marcus Aurelius 64; 2 монети RIC III Marcus Aurelius 371; 2 монети RIC III Marcus Aurelius 373). Усі знайдені денарії чеканені у Римі.

Отже, накопичення монет скарбу тривало досить значний період – з кінця I до кінця II ст. н.е. Мабуть, десь на початку III ст. він був залишений власником з невідомих причин. Як відомо, протягом

зазначеного періоду монети Римської імперії різними шляхами (військові трофеї, плата за службу, данина, торгівельні операції) масово потрапляли до населення сучасної території України. Але економічна криза III ст. в імперії спричинила різке скорочення надходження її монет «варварам». Таким чином, хронологія монет комплексу підтверджує раніше зроблені висновки дослідників про наймасовіший період потрапляння римських монет на Правобережну Україну – II ст., передусім його друга половина. Новоушицький скарб римських денаріїв, будучи історичним джерелом, доповнює наші знання про розвиток черняхівської культури у Середньому Подністрів'ї.

Характеристика монет скарбу:

I. Веспасіан. Вага 2,6 гр. 75 р. Av.: Бюст Веспасіана праворуч. Rv.: Пакс сидить ліворуч, тримає гілку. RIC II, Part 1 (second edition) *Vespasian 772*.

II. Тіт. 1,96 гр. 80 р. Av.: Бюст Тіта праворуч. Rv.: Дельфін оббиває якір. RIC II, Part 1 (second edition) *Titus 112; RSC 309; BMC 72*.

III. Траян. №1. 2,63 гр. 101-102 pp. Av.: Бюст Траяна праворуч. Rv.: Геркулес стоїть голий, тримає дубину і шкіру лева. RIC II *Trajan 49 (denarius); RSC 234*. **№2.** 2,63 гр. 103-111 pp. Av.: Бюст Траяна праворуч. Rv.: Феліцитас стоїть обличчям ліворуч, спирається на колону і тримає кадудей. RIC II *Trajan 120; RSC 81b*. **№3.** 2,57 гр. 103-111 pp. Av.: Бюст Траяна праворуч. Rv.: Вікторія, оголена по пояс, стоїть ліворуч, тримає вінок і пальмову гілку. RIC II *Trajan 128; RSC 75b*. **№4.** 2,4 гр. 101-102 pp. Av.: Бюст Траяна праворуч. Rv.: Марс йде праворуч, тримає спис і трофей. RIC II *Trajan 52*.

IV. Адріан. №1. 2,19 гр. 134-138 pp. Av.: Бюст Адріана праворуч. Rv.: Ісіда, що уособлює Африку, напівлежить; на голові – убір зі шкіри слона, у лівій руці – ріг достатку, у правій руці – скорпіон, в ногах калаф з колоссям. RIC II *Hadrian 299a*. **№2.** 2,68 гр. 117-138 pp. Av.: Голова Адріана праворуч. Rv.: Вікторія з крилами обернена праворуч, тримає гілку. RIC II *Hadrian 282a; BM 761, C. 1455*. **№3.** 2,41 гр. 134-138 pp. Av.: Голова Адріана праворуч. Rv.: Феліцитас стоїть ліворуч, тримаючи кадудей і гілку. RIC II *Hadrian 234a; RSC 614*. **№4.** 2,8 гр. 134-138 pp. Av.: Бюст Адріана праворуч. Rv.: Салюс стоїть праворуч, годуючи змію перед вівтарем. RIC II *Hadrian 267a*. **№5.** 2,14 гр. 119-122 pp. Av.: Бюст Адріана праворуч. Rv.: Еквітас стоїть ліворуч, тримає ваги у правій руці і ріг достатку – в лівій. RIC II *Hadrian 80c (denarius)*. **№6.** 1,22 гр. Монета обламана (збереглося $\frac{3}{4}$ поля). 117 р. Av.: Бюст Адріана праворуч. Rv.: Пакс стоїть ліворуч, тримаючи гілку у правій руці і ріг достатку – у лівій. RIC II *Hadrian 7A (?)*.

V. Сабіна. 2,65 гр. 128-134 рр. Av.: Бюст Сабіни праворуч. Rv.: Пудіцітія стоїть ліворуч, розтягуючи складки одягу. RIC II Hadrian 407; BMC 911.

VI. Елій. 2,6 гр. 137 р. Відчekanена в правління Адріана. Av.: Бюст Елія праворуч. Rv.: Піетас стоїть ліворуч, біля її правої ноги вітгар. RIC II Hadrian 432; RSC 53; BMC 972.

VII. Фаустіна Старша. №1. 2,1 гр. 141 р. Av.: Бюст Фаустіни праворуч. Rv.: Піетас стоїть фронтально, голова ліворуч, права рука над алтарем. RIC III Antoninus Pius 394A. **№2.** 2,4 гр. 141 р. Av.: Бюст Фаустіни праворуч. Rv.: Етернітас стоїть ліворуч, тримаючи правою рукою Фенікса. RIC III Antoninus Pius 347; RSC 11; BMC 354. **№3.** 2,98 гр. 141 р. Av.: Бюст Фаустіни праворуч. Rv.: Юнона (?), з покритою головою, у драпіровці, стоїть фронтально, протягує праву руку і тримає скіпетр у лівій руці. RIC III 344 (A. Pius); BMC RE IV 345 (A. Pius); Cohen II 26; RSC II 26 (Faustina I). **№4.** 2,25 гр. 138-141 рр. Av.: Бюст Фаустіни праворуч. Rv.: Зірка. RIC 375 (Antoninus Pius).

VIII. Антонін Пій. №1. 2,2 гр. 161 р. Av.: Бюст А. Пія праворуч. Rv.: Поховальне вогнище у 4 яруси. RIC III 438 (M. Aurelius) (Common); BMC RE IV 60 (M. Aurelius and L. Verus); Cohen II 164 var. (без драпіровки); RSC II 164a. **№2.** 2,53 гр. 152-153 рр. Av.: Бюст А. Пія праворуч. Rv.: Веста стоїть фронтально, головою ліворуч, тримаючи сімпуллум і палладіум. RIC III Antoninus Pius 219; RSC 197; BMC 782. **№3.** 2,63 гр. 140-143 рр. Av.: Бюст А. Пія праворуч. Rv.: Клеменція стоїть ліворуч, тримаючи у витягнутій правій руці патеру, а в лівій – скіпетр. RIC III Antoninus Pius 64a. **№4.** 2,4 гр. 153-154 рр. Av.: Бюст А. Пія праворуч. Rv.: Фортуна стоїть праворуч, тримає корабельне кермо на земній кулі у правій руці і ріг достатку – у лівій. RIC III Antoninus Pius 232; BMC RE IV 811; Cohen II 271; RSC II 271. **№5.** 2,8 гр. Тип аналогічний №4. **№6.** 2,3 гр. 145-161 рр. Av.: Бюст А. Пія праворуч. Rv.: Лібералітас стоїть ліворуч, тримаючи вексіллум і ріг достатку. RIC III Antoninus Pius 151. **№7.** 2,6 гр. 157-158 рр. Av.: Бюст А. Пія праворуч. Rv.: Аннона стоїть праворуч, правою рукою тримаючи кермо корабля, а лівою – початок кукурудзи. RIC III Antoninus Pius 275. **№8.** 2,3 гр. 145-161 рр. Av.: Бюст А. Пія праворуч. Rv.: Еквітас стоїть ліворуч, тримаючи ваги у правій руці і жезл – у лівій. RIC III Antoninus Pius 127c. **№9.** 2,86 гр. 168-169 рр. Відчekanена в правління М. Аврелія. Av.: Бюст А. Пія праворуч. Rv.: Орел з розправленими крилами на алтарі, голова повернута ліворуч. RIC III (Aurelius) 431; BMC 48.

IX. Фаустіна Молодша. №1. 2,35 гр. 161-176 рр. Av.: FAVSTINA AVGVSTA. Бюст Фаустіни праворуч. Rv.: Діти Фаустіни Коммод і Антоніус на троні. RIC III Marcus Aurelius 711. **№2.** 2,2 гр.

161-175 pp. Av.: Бюст Фаустіни праворуч. Rv.: Юнона повернута ліворуч, правою рукою тримає патеру, а лівою – скіпетр; ліворуч неї павич. RIC III Marcus Aurelius 689. №3. 2,3 гр. 161-176 pp. Av.: Бюст Фаустіни праворуч. Rv.: Кібела сидить ліворуч на троні, тримаючи гілку; поруч з нею лев. RIC III Marcus Aurelius 706. №4. 2,24 гр. Обламана. Тип аналогічний №3. №5. 2,2 гр. 161-175 pp. Av.: Бюст Фаустіни праворуч. Rv.: Фекундітас стоїть праворуч, тримаючи скіпетр у правій руці і дитину – у лівій. RIC III Marcus Aurelius 677. №6. 2,4 гр. 161-175 pp. Av.: Бюст Фаустіни праворуч. Rv.: Гармонія сидить ліворуч. RIC 502a; RSC 54; BMC 1086.

X. Луцій Вер. 2,5 гр. 168-169 pp. Відчekanена в правління М. Аврелія. Av.: Голова Л. Вера, з бородою, праворуч. Rv.: Поховальне вогнище у 4 яруси. RIC III Marcus Aurelius 596B.

XI. Луцілла. 2,4 гр. 164-169 pp. Av.: Бюст Луцілли праворуч. Rv.: Венера стоїть фронтально, голова ліворуч, тримає Вікторію на правій руці, ліва рука впирається на щит, який стоїть на шоломі. RIC III 787 (M. Aurelius) (Common); BMC RE IV 356 (M. Aurelius and L. Verus); Cohen III 90; RSC II 90.

XII. Марк Аврелій. №1. 2,6 гр. 174 p. Av.: Бюст М. Аврелія праворуч. Rv.: Крилата Вікторія сидить повернута ліворуч, тримаючи патеру у витягнутій правій руці. RIC III Marcus Aurelius 303. №2. 2,46 гр. 176-177 pp. Av.: Бюст М. Аврелія праворуч. Rv.: Юпітер, оголений до пояса, сидить ліворуч, тримаючи статуетку Вікторії у витягнутій правій руці та скіпетр – у лівій. RIC III Marcus Aurelius 371. №3. 1,84 гр. Тип аналогічний №2 (?). №4. 2,3 гр. М. Аврелій як Цезар. 140-144 pp. Відчekanена в правління А. Пія. Av.: Голова М. Аврелія праворуч. Rv.: Жрецькі символи: ніж, кропило, глечик, літуус, сімпулум. RIC III 1234a (A. Pius) (Common); BMC RE IV 1405; Cohen III 454. №5. 2,25 гр. 169-170 pp. Av.: Бюст М. Аврелія праворуч. Rv.: Мінерва у шоломі стоїть праворуч, тримаючи дротик у правій руці і щит – у лівій. RIC III Marcus Aurelius 211; RSC 123. №6. 2,53 гр. 163-164 pp. Av.: Бюст М. Аврелія праворуч. Rv.: Гармонія сидить ліворуч, тримаючи у правій руці вінок, і спираючись лівою на ріг достатку. RIC III Marcus Aurelius 64. №7. 2,52 гр. Тип аналогічний №6. №8. 1,53 гр. Тип аналогічний №№ 6 і 7. №9. 2,4 гр. 168 p. Av.: Бюст М. Аврелія праворуч. Rv.: Еквітас стоїть ліворуч, тримає ваги у правій руці і ріг достатку – в лівій. RIC III Marcus Aurelius 192. №10. 2,3 гр. 176-177 pp. Av.: Бюст М. Аврелія праворуч. Rv.: Салюс стоїть ліворуч, правою рукою годує змію перед вівтарем, лівою – тримає скіпетр. RIC III Marcus Aurelius 373. №11. 2,2 гр. Тип аналогічний №10 (?). №12. 2,5 гр. 163-164 pp. Av.: Бюст М. Аврелія праворуч. Rv.: Фелісітас стоїть

ліворуч, тримаючи кадуцей у правій руці і ріг достатку – у лівій. RIC III Marcus Aurelius 109. №13. 2,76 гр. 166 р. Av.: Бюст М. Аврелія праворуч. Rv.: Пакс стоїть ліворуч, тримаючи гілку і ріг достатку. RIC III 164; RSC 880. №14. 2,08 гр. 173-174 рр. Av.: Бюст М. Аврелія праворуч. Rv.: М. Аврелій стоїть фронтально, голова ліворуч, тримає у правій руці гілку, а в лівій – короткий скіпетр. RIC III Marcus Aurelius 297. №15. 1,56 гр. 180 р. Відчеканена в правління Коммода. Av.: Голова М. Аврелія з бородою праворуч. Rv.: Орел з розправленими крилами на алтарі, голова повернута ліворуч. RIC 272 [Commodus]; RSC 84; BMC 17. №16. 2 гр. 172-173 рр. Av.: Бюст М. Аврелія праворуч. Rv.: Марс, в шоломі, у військовому одязі, стоїть праворуч, тримаючи спис у правій руці і поклавши ліву руку на щит, що стоїть на землі. RIC III 276 var.; BMC RE IV 568 note; Cohen III 292; RSC II 292a. №17. 1,35 гр. 180 р. Відчеканена в правління Коммода. Av.: Голова М. Аврелія з бородою праворуч. Rv.: Орел з розправленими крилами на алтарі, голова повернута ліворуч. RIC 272 [Commodus]; RSC 84; BMC 17.

XIII. Кріспіна. №1. 2 гр. 178-191 рр. Av.: Бюст Кріспіни праворуч. Rv.: Рукостискання. RIC III Commodus 279b. №2. 2,65 гр. 178-191 рр. Av.: Бюст Кріспіни праворуч. Rv.: Венера сидить ліворуч, тримає правою рукою статуетку Вікторії і скіпетр – лівою. RIC III Commodus 288. №3. 2,1 гр. 180-182 рр. Av.: Бюст Кріспіни праворуч. Rv.: Венера стоїть фронтально, голова ліворуч, тримає яблуко у витягнутій правій руці і лівою рукою тягне вгору складку драпіровки на лівому плечі. RIC III 286a (Commodus) (S); BMC RE IV 44 (Commodus); Cohen III 35 (Crispina); RSC II 35 (Crispina).

XIV. Коммод. №1. 1,86 гр. 192 р. Av.: Бюст Коммода праворуч. Rv.: Лібералітас стоїть ліворуч, тримаючи рахівницю у витягнутій правій руці і ріг достатку – в лівій. RIC III Commodus 240; RSC 327v. №2. 1,6 гр. 190 р. Av.: Бюст Коммода праворуч. Rv.: Фідея стоїть ліворуч, тримаючи кукурузний початок у правій руці і міру – в лівій. RIC III Commodus 220. №3. 1,85 гр. 184-185 рр. Av.: Бюст Коммода праворуч. Rv.: Фелісітас стоїть ліворуч, тримаючи статуетку Вікторії у правій руці і кадуцей – у лівій. RIC III Commodus 109. №4. 2,37 гр. 187-188 рр. Av.: Бюст Коммода праворуч. Rv.: Оголений Геніус стоїть ліворуч, тримаючи патеру у правій руці і початок кукурудзи – в лівій. RIC III Commodus 167; RSC 523; BMC 245. №5. 1,47 гр. 191-192 рр. Av.: Бюст Коммода праворуч. Rv.: Коммод стоїть ліворуч, тримаючи глобус у правій руці і скіпетр – в лівій. Праворуч імператора стоїть Юпітер, поклавши тому праву руку на плече. У лівій руці Юпітер тримає блискавку. RIC III Commodus 255; Cohen 239; BMC 347. №6. 2,06 гр. 186-187 рр. Av.: Бюст Коммода праворуч. Rv.: Фелісітас стоїть

ліворуч, тримаючи кадуцей у правій руці і скіпетр – у лівій. RIC III Commodus 143. №7. 1,26 гр. Обламана (збереглося 2/3 поля монети). 185 р. Av.: Бюст Коммода праворуч. Rv.: Гармонія стоїть фронтально, голова ліворуч, тримає штандарти в обох руках. RIC III Commodus 126. №8. 1,85 гр. Монета розламана на 2 частини. 185 р. Av.: Бюст Коммода праворуч. Rv.: Нобілітас стоїть праворуч, тримаючи скіпетр у правій руці і статуетку Мінерви – у витягнутій лівій руці. RIC III Commodus 139. №9. 2,3 гр. 183-184 pp. Av.: Бюст Коммода праворуч. Rv.: Еквітас стоїть ліворуч, тримаючи ваги в правій руці і ріг достатку – у лівій. Біла ноги глобус. RIC III Commodus 73. №10. 2 гр. 184-185 pp. Av.: Бюст Коммода праворуч. Rv.: Рома, у шоломі, сидить ліворуч, тримаючи Вікторію у правій руці і ріг достатку – у лівій. RIC III Commodus 112. №11. 2,54 гр. 177 р. Відчеканена в правління М. Аврелія. Av.: Бюст Коммода праворуч. Rv.: Салюс стоїть ліворуч, правою рукою годує змію перед вівтарем, лівою – тримає скіпетр. RIC III Marcus Aurelius 626. №12. 2,56 гр. 184-185 pp. Av.: Бюст Коммода праворуч. Rv.: Рома у шоломі сидить ліворуч, тримаючи Вікторію у правій руці і ріг достатку – у лівій. RIC III Commodus 112.

XV. Юлія Домна. 2,03 гр. 193-196 pp. Av.: Бюст Ю. Домни праворуч. Rv.: Веста сидить ліворуч, тримаючи палладіум у правій руці і скіпетр – у лівій. RIC IV Septimius Severus 538 (denarius); BMCRE 56; RSC 221.

О. Н. Мельников (Николаев)

НАДЧЕКАНКА НА СЕРЕБРЯНЫХ МОНЕТАХ ПАНТИКАПЕЯ И ОЛЬВИЙСКИЙ ЗАКОН КАНОБА

Предисловие. В 1986 г. в беседе с П.О. Карышковским по поводу поданной к защите своей студенческой дипломной работы «Монетно-весовая система и система номиналов денежного обращения Боспора VI–IV вв. до н.э.» я обратил внимание Петра Осиповича на изданную Х.Х. Гилем¹ и вызывающую недоумение надчеканку 9² «голова Аполлона в венке» на серебряном *триоболе* 6 (ок. 366–358 гг.)³ Пантикапея времени Левкона I (389–350 гг.). Загадочность самого факта существования такой надчеканки вызвала удивление и у Петра Осиповича, поскольку ранее на этот нумизматический феномен он не обращал внимания. Интригующая надчеканка 9 известна лишь на одном типе *триоболов* 6 и весьма редка: 4 монеты с ней 10–13 хранятся в частных коллекциях и ещё 2 – в ГЭ⁴. Только с недавним выходом на прояснение генезиса античных монетно-весовых систем⁵ разгадка